

**ՔՐԴԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ԾԱԳՈՒՄԸ. 19-ՐԴ ԴԱՐԻ
ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ
ՍԵՎՐ-ԼՈՂԱՆ**

Բանալի բառեր. քրդեր, Սևրի պայմանագիր, Քրդական հարց, Փարիզի կոնֆերանս, Շերիֆ փաշա, Լոզանի պայմանագիր, Վիլսոնի 14 կետեր

Վերջին տարիներին Մերձավոր Արևելքում զարգացող իրադարձությունների հետևանքով (ԱՄՆ ներխուժում Իրաք, Իրաքում և Սիրիայում պատերազմներ) աճում է Իրաքում քրդական ինքնավարության և առհասարակ քրդական գործունի դերը տարածաշրջանում: Տարածաշրջանային գործընթացները և քրդական պետականության կայացման ուղղությամբ գործուն քայլերը սպառնում են փոփոխել մոտ 1 դար առաջ հաստատված սահմանները: Ներկայիս իրողությունները հանգամանալից ընկալելու համար կարևոր է դիտարկել այն ժամանակահատվածը, երբ ծագել է քրդական հարցը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմն ավարտվեց Եռյակ դաշինքի՝ Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի և Օսմանյան կայսրության պարտությամբ: Պատերազմի արդյունքում Օսմանյան Թուրքիան զրկվեց իր տարածքների մեծ մասից: Կայսրության արաբական տարածքներն անցան պատերազմում հաղթած երկրների՝ Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի ազդեցության տակ, որտեղ բնակվող ամենամեծաթիվ ժողովուրդներն էին արաբները և քրդերը: Ֆրանսիայի մանդատի ներքո ստեղծվեցին Սիրիա և Լիբանան պետությունները, իսկ Մեծ Բրիտանիան մանդատով ստացած տարածքների վրա ստեղծեց Իրաք և Անդրհորդանան պետությունները: Բարձ-

րացվեց նաև հոծ քրդական բնակչությամբ օսմանյան վիլայեթներում Քրդստան պետության ստեղծման հարցը:

Մինչ այս քրդական անկախ պետություն երբևէ գոյություն չէր ունեցել: Կային կիսանկախ քրդական իշխանություններ, որոնք մեկ քրդական պետության մեջ միավորվելու փորձեր չեն արել: 15-րդ դարի կեսերին քրդական էմիրությունների մեծ մասը Կարակոյունլուների իշխանության տակ էր: 1467 թվականին Ակկոյունլուների առաջնորդ Ուզուն Հասանը պարտության մատնեց Կարակոյունլուներին, իսկ քրդական էմիրություններն անցան վերջինիս տիրապետության տակ: Ըստ Շարաֆ իան Բիթլիսիի «Շարաֆնամեի»՝ Ուզուն Հասանը կոտորել է իշխող քուրդ ընտանիքների մեծ մասին, հատկապես նրանց, ովքեր ծառայում էին կարակոյունլուներին: Այդ շրջանում դեպի արևելք էր ընդարձակվում Օսմանյան պետությունը: Օսմանների և Ակկոյունլուների միջև վճռական ճակատամարտը տեղի ունեցավ 1473 թվականին Օթլուքբեյում, որն ավարտվեց Ակկոյունլուների պարտությամբ: Ուզուն Հասանի հետապնդումներից ողջ մնացած քուրդ ցեղապետերը վերականգնեցին իրենց անկախությունը:

16-րդ դարի սկզբին տարածաշրջանում հայտնվեց նոր տերություն՝ Սեֆյան Պարսկաստանը: Օսմանյան և Սեֆյան պետությունների միջև բախման թատերաբեմ դարձան քրդաբնակ ու հայկական տարածքները: 16-րդ դարի սկզբին ռազմական հաջողությունների ու դիվանագիտության միջոցով Օսմանյան պետությունը կարողացավ իրեն դաշնակից դարձնել քրդական ցեղապետերի՝ միրերի մեծ մասին¹:

Ընդհանուր առմամբ, քրդական կիսանկախ էմիրություններն Օսմանյան կայսրությունում գոյություն են ունեցել մինչև 19-րդ դարի կեսերը, երբ կենտրոնացման քաղաքականության շրջանակում այդ պետական միավորները վերացվեցին, և ուղիղ կառավարում մտցվեց: Օսմանյան կայսրություն-

¹ Van Bruinessen M., Agha, Shaikh and State, London 1992, p. 138.

նում և Պարսկաստանում գոյություն ունեցած տասնյակ էմիրություններից խոշորներն էին Բարանը, Բոհթանը, Հասանքեյֆը, Հաքարին, Բիթլիսը, Արդալանը, Սորանը:

19-րդ դարի սկզբին Օսմանյան կայսրությունը պետական խորը ճգնաժամի մեջ էր: Կայսրության տիրապետության տակ գտնվող մի շարք երկրներ հաջողությամբ պատերազմներ էին մղում Բարձր Դռան դեմ: 1820-ականներին հաջողությամբ ավարտվեց հույների անկախության պատերազմը: Կայսրությունը ծանր պարտություն կրեց 1828-29 թվականների ռուս-թուրքական պատերազմում: Եգիպտոսի կառավարիչ Մուհամմադ Ալիի որդու՝ Իբրահիմ փաշայի գլխավորությամբ եգիպտական զորքերը 1833 թ. հասան մինչև Կոստանդնուպոլսի մատույցներ: Այս գործընթացների արդյունքում քուրդ մի շարք առաջնորդների մոտ լիակատար անկախության հասնելու գաղափար ծագեց:

1830-1840-ականներին թուրքական զորքերը մի քանի արշավանքներ ձեռնարկեցին կայսրության քրդաբնակ շրջաններ ըմբոստությունը ճնշելու համար: Քրդերին ճնշելու գործողությունն ընթացավ 2 փուլով՝ 1834-1839 թվականներ և 1842-1847 թվականներ, որոնք ուղեկցվում էին կոտորածներով և ամբողջական բնակավայրերի հրկիզմամբ:

1839 թվականին եգիպտական զորքերի հրամանատար Իբրահիմ փաշան Նեզիբի ճակատամարտում ջախջախեց օսմանյան հրամանատար Հաֆեզ փաշայի զորքը, որից հետո իշխանությունը մի քանի տարի չէր կարողանում զբաղվել քրդերով: Քրդական պայքարի երկրորդ փուլում անկախության պատերազմը ղեկավարում էր Բադր Խան բեկը: Նա կարողացել էր հնազանդեցնել Մոսուլից հյուսիս բնակվող գրեթե բոլոր քրդական ցեղերին: Նա մտադիր էր դառնալ քրդաբնակ բոլոր տարածքների ղեկավարը՝ ընդունելով պարսից շահի սյուզերենությունը: Բադր Խանի ապստամբությունը ճնշվեց, իսկ նա արքայից Կրետե կղզի:

1880 թվականին ապստամբություն բարձրացրեց Նեհրիի շեյխ Ուբեյդուլլահը: Քրդագետներից շատերը հենց նրա, այլ ոչ թե Բադր Խանի անվան հետ են կապում քրդական ազգայնականության ծագումը (Դևիդ Մկդավել, Ռոբերտ Օլսոն, Միխայիլ Գյունտեր): Շեյխ Ուբեյդուլլահը ցանկանում էր միավորել Թուրքիայի ու Պարսկաստանի իշխանության տակ գտնվող քրդական տարածքները: 1880 թվականին նա արշավանք կազմակերպեց դեպի պարսկական տարածքներ, որից հետո ապստամբություն բարձրացրեց նաև օսմանյան իշխանության դեմ: Ուբեյդուլլահի ապստամբությունը ևս ճնշվեց, իսկ նա 1883 թվականին նախ՝ աքսորվեց Ստամբուլ, ապա՝ Հիջազ:

Շեյխ Ուբեյդուլլահին առաջին քրդերից էր, ով իր գործողություններն իրականացնում էր հանուն քուրդ ազգի կարգախոսով: Թավրիզում Մեծ Բրիտանիայի գլխավոր հյուպատոս Ուիլյամ Էբոտին շեյխի գրած նամակում ասվում էր. «Քրդստանի ղեկավարները լինի թուրքական, թե պարսկական հատվածներում, և Քրդստանի բնակիչները միասնական են ու համաձայն, որ Օսմանյան ու Ղաջարական կառավարությունների հետ այլևս այսպես չի կարող շարունակվել և անհրաժեշտ է ինչ-որ բան ձեռնարկել: Մենք ցանկանում ենք մեր գործերն ինքներս տնօրինել»²:

Ռոբերտ Օլսոնը, քրդական ազգայնականության զարգացումը բաժանելով 4 փուլի, առաջին փուլն է համարում Ուբեյդուլլահի գործունեությունը: Այդ բոլոր փուլերի ընդհանուր առանձնահատկությունն այն է, որ ղեկավարել են շեյխերը և կրոնական առաջնորդները, այլ ոչ թե աշխարհիկ անձինք, ինչպիսիք են օրինակ էմիրները³: Վերոհիշյալ 4 փուլերն են՝

² McDowall D., A Modern History of the Kurds, London, 1996, p. 53.

³ Olson R., The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, Austin, 1989, p. 1.

1. Նեհրիի շեյխ Ուբեյդուլլահի շարժումը և նրա Քրդական լիգան, որը նշանավորեց շեյխերի առաջ գալը՝ որպես քրդերի գլխավոր առաջնորդներ,
2. Համիդիե գնդերի թեթև այրուձիու դերը դրանց ստեղծման պահից՝ 1891 թվականից մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմ,
3. Առաջին համաշխարհային պատերազմը և Սևրի պայմանագիրը,
4. Հետպատերազմյան զարգացումները և Շեյխ Սաիդի ապստամբությունը:

Ի տարբերություն Բադր Խան բեկի՝ ով 1820-1840-ական թթ. իշխում էր ներկայիս Թուրքիայի հարավարևելյան ու Իրաքի հյուսիսարևելյան քրդաբնակ շրջաններում, Ուբեյդուլլահն առաջին անգամ ազգային նպատակներ առաջ քաշեց:

Ուբեյդուլլահի ապստամբության ու քրդական պետություն ստեղծելու նպատակի զարգացումը մեծապես կապված է Բեռլինի կոնգրեսի հետ: 1877-1878 թվականների ռուս-թուրքական պատերազմից հետո Բեռլինում եվրոպական տերությունների մասնակցությամբ կայացավ վեհաժողով, որտեղ հաշտության պայմանագիր ներկայացվեց: Բեռլինի կոնգրեսում առաջին անգամ միջազգային մակարդակով արժարժվեց Հայկական հարցը: 1878 թվականի հուլիսի 13-ին Բեռլինի կոնգրեսի արդյունքներով ընդունվեց մի փաստաթուղթ, որի 61-րդ կետում նշված է. «Բարձր Դուռը հանձն է առնում հայաբնակ վայրերում անհապաղ իրագործել տեղական պահանջներից բխող բարեփոխումներ և ապահովել հայերի անվտանգությունը քրդերից ու չերքեզներից: Այդ նպատակով ձեռնարկված միջոցառումների մասին այն պարտավոր է պարբերաբար հաղորդել պետություններին, որոնք պետք է հսկեն դրանց գործադրությունը»⁴:

⁴ The Treaty of Berlin, 20th July 1878, <http://archive.thetablet.co.uk/article/20th-july-1878/11/the-treaty-of-berlin>

Քրդերի շրջանում այս կետն անհանգստություն առաջացրեց, որ հայկական նահագներում կարող է հայկական պետություն ստեղծվել: Նման տեղեկությունները նախնառաջ տարածում էր Օսմանյան կառավարությունը, որը փորձում էր հայերի ու քրդերի միջև թշնամություն բորբոքելով չկատարել փաստաթղթով ստանձնած պահանջները:

Հետագոտողների մի մասն էլ (Հաքան Յավուզ, Վադիե Ջվադե) քրդական ազգայնականության ծագումը կապում է թուրքական ազգայնականության զարգացման հետ: Քուրդ բազմաթիվ գործիչներ անդամակցել են «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեին, որը 1908 թվականի հեղաշրջման արդյունքում իշխանության էր եկել Օսմանյան կայսրությունում: Ժամանակի ընթացքում Օսմանյան կայսրության տարածքից դուրս ձևավորված քրդական համայնքների ներկայացուցիչները սկսեցին մեծ տերությունների առաջ բարձրացնել քրդական հարցը⁵:

Քրդերն անդամակցում էին սուլթան Աբդուլ Համիդի դեմ ձևավորված առաջին ընդդիմադիր շարժմանը: 1889 թվականին Ռազմաբժշկական դպրոցի 4 ուսանողներ՝ մեկ պլանացի, մեկ չերքեզ և երկու քուրդ, ստեղծեցին 12 անդամից բաղկացած գաղտնի խմբակի առաջին բջիջը՝ «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեն: Շարժման մեջ ներգրավված քրդերն էին Աբդալլահ Ջնդեթը և Իսհակ Սուկուտին⁶:

19-րդ դարի վերջին արդեն բազմաթիվ քուրդ երիտասարդներ էին կրթություն ստանում Կոստանդնուպոլսի դպրոցներում, իսկ նրանցից ոմանք, օրինակ՝ Բադրխանները և Բաբանները, սովորում էին շվեյցարական և ֆրանսիական համալսարաններում: Եզիպտոսում քրդերենով սկսեց հրատարակվել «Քրդստան» թերթը, ֆրանսերենով նույնանուն

⁵ Yavuz H., Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey, Nationalism and Ethnic Politics, London, 2001, p. 3.

⁶ McDowall D., A Modern History of the Kurds, London, 1996, p. 88.

պարբերական էր թողարկվում Ժնևում: Աստիճանաբար, սակայն, սկսում էր զարգանալ անկախ Քրդստան պետության գաղափարը⁷:

Իրաքում քրդական ազգայնականության վերելքը կապված է արաբական պետության ստեղծման հետ, որտեղ քրդերը սահմանափակ ինքնուրույնություն ստացան: Շելյա Մահմուդ Բարզինջիի և մուլա Մուստաֆա Բարզանիի ապստամբությունները նպաստեցին Իրաքում քրդական ազգայնականության ու անկախության ձգտումների աճին⁸:

Բարզինջիի դեպքում հետաքրքիր է, որ նա 1919 թվականին ոչ թե ազգային ազատագրական պայքարի, այլ ջիհադի կոչ արեց: Բարզինջին ավելի հակված էր ցեղային միությունների միջոցով սեփական իշխանությունը ստեղծելու գաղափարին⁹: Չնայած նրա ղեկավարած կարճատև ապստամբությունը դարձավ քրդական ազգայնականության խորհրդանիշը, այդուհանդերձ նա «Ժամանակ չէր վատնում ազգայնական զգացմունքներ բորբոքելու վրա»: Գյունտերի կարծիքով, Իրաքում քրդական շարժումը ազգայնական շարժման իրական բնույթ կատանա միայն 1960-ականներին¹⁰:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին՝ 1918 թվականի հունվարի 8-ին, ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնը հրապարակեց Եվրոպայում խաղաղության հաստատման և պատերազմից հետո նոր սահմանների հաստատման մասին իր հանրահայտ 14 կետերը: Վիլսոնի 12-րդ կետը վերաբերում էր Օսմանյան կայսրության բաժանմանն ու այնտեղ բնակվող ժողովուրդներին ինքնավարություն տալուն: 12-րդ կետում, մասնավորապես, նշվում է. «Ներկայիս Օսմանյան

⁷ Safrastian A., Kurds and Kurdistan, London, 1948, p. 70.

⁸ Michael M. Gunter, The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq, p. 37.

⁹ Mcdowall D. p 157

¹⁰ Gunter M., The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq, Kufa Review, No 2, Issue 1, 2013, p. 37.

կայսրության թուրքական մասի համար պետք է հավաստել անվտանգ ինքնիշխանություն, սակայն մյուս ազգերի համար, որոնք ներկայումս գտնվում են թուրքական իշխանության տակ, պետք է ապահովել կյանքի աներկբա անվտանգություն և ինքնավար զարգացման կատարելապես անխափան հնարավորություն: Դարդանելը պետք է մշտապես բաց լինի նավերի ազատ անցումի և բոլոր ազգերի առևտրի համար միջազգային երաշխիքներով»¹¹:

Վիլսոնի 14 կետերը խանդավառությամբ ընդունվեցին թե հայերի, թե քրդերի շրջանում: Վիլսոնյան կետերից ոգևորված Շերիֆ փաշայի գլխավորությամբ քրդական պատվիրակությունը 1919 թվականին մեկնեց Փարիզ՝ մասնակցելու խաղաղության կոնֆերանսին: Փարիզում Շերիֆ փաշան, ով նախկինում Օսմանյան կայսրության դեսպանն էր Շվեդիայում, հուշագիր հանձնեց դաշնակից երկրների ղեկավարներին, որում ներկայացված էր անկախ քրդական պետություն ստեղծելու պահանջը:

Շերիֆ փաշան Փարիզ մեկնեց ամենևին էլ չունենալով քրդական լայն շրջանակների աջակցությունը: Այդ առթիվ Մեծ Բրիտանիայի արտգործնախարար լորդ Քերզընը մտորում էր. «Դժվար է գտնել քրդերի ուզածը... Պոլսում, Բաղդադում և այլուր հարցապնդումներից հետո ես անդրադարձա, որ անկարելի է գտնել ներկայացուցչական մի քուրդ: Ոչ մի քուրդ չի ներկայացնում իր ցեղից ավելին: Շերիֆ փաշան գալիս է իբրև քրդերի ներկայացուցիչ, բայց քրդերը իբրև այդպիսին չեն ընդունում նրան»¹²:

Փարիզի վեհաժողովում քրդական հարցն առաջին անգամ արծարծվեց 1919 թվականի հունվարի 29-ին: Այդ օրը ներկա-

¹¹ President Woodrow Wilson's Fourteen Points, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

¹² Բայբուրդյան Վ., Քրդերը, Հայկական հարցը և հայ-քրդական հարաբերությունները պատմության լույսի ներքո, Երևան, 2008, էջ 266:

յացվեց բրիտանական պատվիրակության անդամ գեներալ Յան-Քրիստիան Սմաթսի մշակած բանաձևը, որտեղ ասվում էր, որ իրենց ողջ պատմության ընթացքում թուրքերը չափազանց վատ են կառավարել իրենց իշխանության ներքո գտնվող ժողովուրդներին: Ուստի «դաշնակից ու չմիացած պետությունները համաձայնվեցին, որ Հայաստանը, Սիրիան, Միջագետքը, Քրդստանը, Պաղեստինը և Արաբիան պետք է կատարելապես անջատվեն թուրքական կայսրությունից»: Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Լլոյդ Ջորջը կարծում էր, որ «Քրդստանը» պետք է տեղավորվի Միջագետքի ու Հայաստանի միջև՝ Վանա լճի և Մոսուլի արանքում¹³: Հունվարի 30-ին ԱՄՆ նախագահ Վիլսոնի առաջարկով որոշում ընդունվեց Թուրքիայից անջատել Հայաստանը, «Քրդստանը», Սիրիան, Միջագետքը, Պաղեստինը և Արաբիան: Առաջարկվում էր այդ երկրներն Ազգերի լիգայի տնօրինությամբ դնել Եռյակ համաձայնության պետությունների հովանավորության ներքո:

Չնայած Շերիֆ փաշան ընդգրկվել էր թուրքական պատվիրակության կազմում Վերսալի կոնգրեսին մասնակցելու համար, սակայն նա վայր դրեց թուրքական պատգամավորի լիազորությունները և «Քրդստանի վերածնության ընկերություն» կազմակերպության առաջարկով իրեն հայտարարեց քրդական պատվիրակության նախագահ: Նրա կարգավիճակը, սակայն, չճանաչվեց, քանի որ Փարիզում քրդական պատվիրակություն որպես այդպիսին գոյություն չուներ և չէր ներկայացնում քրդական ազդեցիկ ցեղերին: Մակայն քանի որ քրդական հարցը Փարիզում այլ ներկայացնող մարմին չկար, Շերիֆ փաշային թույլ տրվեց ներկայացնել հարցը: Շերիֆ փաշան առաջարկում էր «Քրդստանի» մեջ ներառել այն տարածքները, որտեղ քրդերը մեծամասնություն են: Ապագա «Քրդստանի» տարածքում, ըստ նրա, պետք է ընդգրկվեին Դիարբեքիրի, Խարբերդի, Բիթլիսի, Մոսուլի վիլայեթները,

¹³ Նույն տեղում, էջ 297:

Ուրֆայի սանջակը: Սա քուրդ գործչի նվազագույն պահանջն էր, իսկ առավելագույն պահանջով ապագա քրդական պետության տարածքում պետք է ընդգրկվեին ավելի մեծ տարածքներ՝ հյուսիսում մինչև կովկասյան սահմանները, արևմուտքում՝ մինչև Էրզրում, արևելքում՝ մինչև Ռևանդուզ, իսկ հարավում՝ մինչև Քիրքուք: Այս առաջարկները չընդունվեցին վեհաժողովի մասնակիցների կողմից¹⁴:

Չնայած հայկական տարածքների նկատմամբ հավանություններին՝ Շերիֆ փաշան շփումների մեջ է մտնում հայ պատվիրակների հետ՝ փորձելով ընդհանուր ճակատ կազմել հաջողության հասնելու համար: Երկու պատվիրակությունները 1919 թվականի նոյեմբերի 20-ին համատեղ հուշագիր են ներկայացնում Փարիզի վեհաժողովին, որում նշվում էր անկախ Հայաստան ու անկախ Քրդստան ստեղծելու մասին:

1920 թվականի օգոստոսի 10-ին հաղթանակած երկրները Օսմանյան կայսրության հետ ստորագրեցին Սևրի պայմանագիրը: Սևրի պայմանագրի՝ քրդական հարցին վերաբերող հոդվածներն էին 62-րդը, 63-րդը և 64-րդը: 62-րդ հոդվածում նշվում է, որ Կոստանդնուպոլսում նստող 3 հոգանոց հանձնաժողովը, որի անդամներին նշանակում են Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի կառավարությունները, դաշնագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո 6 ամսվա ընթացքում Եփրատից արևելք, Հայաստանից հարավ ու Սիրիայի, Թուրքիայի սահմանից և Միջագետքից հյուսիս ընկած քրդական գերակշիռ բնակչությամբ տարածքների համար ինքնավարության նախագիծ պետք է ներկայացնի: 63-րդ հոդվածում նշվում է, որ Թուրքիայի կառավարությունը համաձայնվում է ընդունել և իրագործել 62-րդ հոդվածում նշված հանձնաժողովի որոշումները, իսկ 64-րդ հոդվածում էլ ասվում է, որ եթե դաշնագրի ուժի մեջ մտնելուց 1 տարի անց 62-րդ հոդվածում նշված տարածքներում բնակվող քրդերը դիմեն Ազգերի լի-

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 280:

գայի հանձնաժողովին՝ որոշելով, որ ցանկանում են անկախանալ Թուրքիայից, և եթե հանձնաժողովը որոշի, որ քրդերը կարող են անկախ լինել, Թուրքիան պետք է համաձայնվի և հրաժարվի այդ տարածքների նկատմամբ իրավունքներից: Բացի այդ, 64-րդ հոդվածի համաձայն, քրդական անկախ պետություն ստեղծվելու դեպքում դաշնակից ուժերն առարկություն չեն ունենա, եթե Մոսուլի վիլայեթում ընդգրկված քրդաբնակ տարածքները վճռեն միանալ քրդական պետությանը¹⁵:

Սևրի պայմանագրով Հայաստանը քարտեզի վրա ստացավ Վանի, Բիթլիսի և Էրզրումի նահանգների մեծ մասը: Հայկական մյուս վիլայեթների՝ Խարբերդի, Դիարբեքիի և Սեբաստիայի տարածքները մնացին թուրքերին, իսկ Եփրատից արևելք տարածքները նախատեսված էին ընդգրկել քրդական պետության տարածքում: Սակայն խնդիրն այն է, որ հայերին հատկացված տարածքներում գտնվում էին քեմալական ուժերը, իսկ կոտորածների հետևանքով հայ բնակչություն չէր մնացել: Սևրի պայմանագրի քրդական հոդվածները ևս իրականություն չդարձան բազմաթիվ անորոշությունների պատճառով: Չնայած Սևրի պայմանագիրը բխում էր հայ և քուրդ ժողովուրդների շահերից, սակայն նրանց միջև համագործակցության փորձեր գրեթե չարվեցին:

Առհասարակ, քուրդ գործիչները Հայկական հարցը վտանգավոր էին համարում քրդական շահերի տեսանկյունից: Օսմանյան կառավարությունը և քեմալականները շահագործում էին քրդաբնակ տարածքների նկատմամբ «հայերի հավակնությունների» գործոնը և քրդերին տրամադրում հայերի դեմ: Դրա օրինակն է սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդի կառավարման ժամանակ քրդերի կողմից հայերի հողերի գավթումը, որը շարունակվեց նաև երիտթուրքերի օրոք: Իսկ Հայոց ցեղա-

¹⁵ Treaty of Peace with Turkey, Signed at Sevres August 10, 1920 <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>

սպանության ժամանակ քրդական զինված խմբերն ակտիվորեն մասնակցում էին հայերի կոտորածներին ու կողոպուտին: Քրդերին արևելյան ճակատում ռուսների դեմ պատերազմի մեջ ներգրավելու համար օսմանյան իշխանությունները նրանց խոսք էին տվել ինքնավարություն տրամադրել, օրինականացնել նրանց կողմից բռնագրաված հայկական հողերը¹⁶: Քրդերին ինքնավարության և թուրք-քրդական միության խոստումներ էր տալիս նաև Մուստաֆա Քեմալը¹⁷: Քրդերին իր կողմը քաշելու քեմալականների գլխավոր փաստարկներից մեկն էլ «հայկական սպառնալիքն» էր: Այդուհանդերձ, քրդական ինքնավարություն, առավել ևս պետություն հանդուրժելը Քեմալի ծրագրերում չէր մտնում: 1920-1923 թվականների Քեմալի կառավարությունը մի շարք հաջող քայլեր կատարեց (Մոսկվայի, Կարսի, Լոզանի պայմանագրեր) հայկական ու քրդական հարցերը չեզոքացնելու ճանապարհին:

1923 թվականին հուլիսի 24-ին Լոզանի պայմանագրով Թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող տարածքներում քրդական ու հայկական պետականություն ստեղծելու հարցը փակվեց: Լոզանի պայմանագրում քրդերի մասին առհասարակ ոչ մի հիշատակում չկար: Ինչ վերաբերում էր հայերին, ապա Լոզանում բարձրացվեց հայկական օջախ ստեղծելու հարցը, սակայն թուրքական պատվիրակության պահանջով դա էլ դուրս մնաց քննարկումներից: Պայմանագրի 42-րդ հոդվածում ընդամենը հիշատակում կար ոչ մուսուլման փոքրամասնությունների իրավունքների մասին¹⁸:

Վերադառնալով Հարավային Քրդստանի իրավիճակին՝ նշենք, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամա-

¹⁶ АВПРИ, ф. Канцелярия МИД 1914 д. 110. Л.л 15-16 մեջբերում Բայրուրդյան Վ. նշվ. աշխ. էջ 233:

¹⁷ McDowall D., նշվ. աշխ., էջ 187.

¹⁸ Treaty of Lausanne http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne

նակ՝ 1916 թվականին, Մեծ Բրիտանիան ու Ֆրանսիան պայմանավորվել էին արաբական հողերը բաժանելու վերաբերյալ, որը հայտնի է Մայքս-Պիկոյի համաձայնագիր անվանումով: Ըստ այդ համաձայնագրի՝ Բաղդադի ու Բասրայի վիլայեթները հայտնվում են անգլիական, իսկ Մոսուլինը՝ ֆրանսիական ազդեցության գոտում¹⁹:

1926 թվականին բանակցությունների արդյունքում Թուրքիան ստիպված էր հրաժարվել Մոսուլի վիլայեթից, որը Մեծ Բրիտանիան կցեց նորաստեղծ Իրաքին: Առաջին համաշխարհային պատերազմին հաջորդած այս բոլոր գործընթացների արդյունքում քրդաբնակ մի զգալի տարածք ներառվեց Իրաքի կազմում, որտեղ տասնամյակներ տևած պայքարի արդյունքում ի վերջո դե ֆակտո անկախ քրդական պետություն կստեղծվի:

Այսպիսով, Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո քրդերը, ովքեր մինչ այդ բնակվում էին օսմանյան ու պարսկական տերությունների տարածքներում, հայտնվեցին 4 մասի բաժանված վիճակում՝ Թուրքիայի, Իրաքի, Սիրիայի և Իրանի տարածքներում: Համաշխարհային պատերազմն «ամփոփող» համաժողովներում, որոնք կայացան Փարիզում, Սան Ռեմոյում, Սևրում, քրդական հարցն առաջին անգամ միջազգայնորեն արծարծվեց և իրավապայմանագրային դաշտում հայտնվեց: Քրդերը, սակայն, անկախ պետություն կամ ինքնավարություն չկարողացան ստեղծել քաղաքականապես հասուն չլինելու, քրդական տարբեր ցեղերի միջև լեզվամշակութային, տնտեսական ու քաղաքական տարբերությունների ու հակասությունների, նրանց միջև մրցակցության, ինչպես նաև բրիտանական քաղաքականության պատճառով:

¹⁹ Encyclopedia Britannica, Sykes-Picot Agreement, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/577523/Sykes-Picot-Agreement>

**ПРОИСХОЖДЕНИЕ КУРДСКОГО ВОПРОСА. С
ВОССТАНИЯ 19-ОГО ВЕКА ДО КОНФЕРНЦИИ СЕВРА И
ЛОЗАННА**

Мушег Гагриян
(резюме)

В данной статье рассматривается происхождение курдского вопроса и его развитие до начала 1920-х годов, когда были подписаны Севрский и Лозанский договоры, а также курдский национализм. Именно на этом этапе курдский вопрос впервые вошел в международную правовую плоскость, а курды были разделены между четырьмя государствами. В статье имеются примечания об армяно-курдских отношениях на данном этапе.

**THE EMERGENCE OF THE KURDISH ISSUE. FROM 19TH
CENTURY REVOLTS TO THE TREATIES OF SEVRES AND
LAUSANNE**

Mushegh Ghahriyan
(summary)

This article is about the emergence and developments of the Kurdish issue and the rise of the Kurdish nationalism until the early 1920s when the treaties of Sevres and Lausanne were signed, and the Kurdish issue appeared in the international arena for the first time. Also the Kurds were divided between 4 states. The article also dwells on the Kurdish-Armenian relations in that period.